

O'ZBEK XALQ OG'ZAKI IJODI NAMUNALARINING BOLA TARBIYASIDAGI O'RN

Haydarova Marg'uba In'omovna

QDPI fakultetlararo pedagogika va psixologiya kafedrası
katta o'qituvchisi, Phd.

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.7726617>

ARTICLE INFO

Received: 04th March 2023

Accepted: 12th March 2023

Online: 13th March 2023

KEY WORDS

Xalq og'zaki ijodi, ertak,
topishmoq, janr, doston, milliy
qadriyatlar, bolalar qo'shiqlari.

ABSTRACT

Bola tarbiyasida xalq og'zaki ijodining roli juda katta. O'zbek oilalarida bolalar turli jahon va o'zbek ertaklari bilan ulg'ayadi. O'zbek folklor bisotida bolalar uchun ertaklar bisyor. Bu yaxshi, albatta. Sababi hikoyalar bola tarbiyasida didaktik ahamiyatga ega bo'lib, tasavvurini kengaytirishda, ezgu fazilatlar shakllantirishda roli katta. Ushbu maqolada o'zbek xalq og'zaki ijodi namunalarining bola tarbiyasidagi o'rne haqida ma'lumotlar berilgan.

Lekin jahon tajribasi bilan solishtirilsa, o'zbek oilalarda bola ta'lim-tarbiyasida xalq og'zaki ijodining yana boshqa bir turi – bolalar qo'shiqlaridan unumli foydalanilmaydi. Inglizabon mamlakatlar tajribasiga e'tibor berilsa, xalq bolalar qo'shiqlari eng ko'p tarqalgan va ommalashib ketgan janrlaridan biridir. Ular bolalar nutqini o'stirishda, dunyoqarashini kengaytirishda, estetik didini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Mustaqil O'zbekistonda milliy qadriyatlar tiklanayotgan hozirgi davrda xalq yaratgan merosini yosh avlod ongi shuurida tasavvur hosil qilish, umuminsoniy qadriyatlarni har tomonlama o'rgatish va tatbiq etish davr talabi. Qolaversa, har bir shaxsning zimmasidagi mas'uliyati hisoblanadi. Ana shu as'uliyatni his qilgan inson kelajak avlodimizning yangi fikrlaydigan, izlanuvchan, mehr-oqibatli, yurtsevar, elparvar egalarini yetishtirishda, tarbiyalashda o'z hissasini qo'shadi. Buyuk allomalarimizning ibratomuz hayotlari, Vatan, xalq uchun qilgan xizmatlari haqida, aziz –avliyolarning ilmi-urfon haqida, mamlakat osoyishtaligi, tinchligi, xalq or-nomusi uchun kurashgan sarkardalar haqida, qolaversa, Vatanning har bir go'shasi xususida ota-bobolarimiz yaratgan rivoyatlar o'zining ilmiy, badiiy ahamiyati bilan qimmatlidir. Rivoyatlar mavzu doirasi nuqtai nazaridan asoslanib, tahlillar, misollar bilan yoritilgan. Rivoyatlarni izchil o'rganish va tatbiq etish yosh avlod kamoloti uchun muhim manba hisoblanadi. Latifa va topishmoqlar esa hozirjavoblikda, tez aytishlar so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishda, maqollar so'zga husn berishda, fikrni yorqin, ta'sirchan qilishda muhim ahamiyat kasbetadi. Xalqimiz o'z quvonchini, shodligini yoki g'am-hasratini o'z qo'shiqlarida yorqin aks ettirgan. Bolalar tasavvurini, fantaziyasini o'stirishda ertaklar alohida o'rin tutadi. Har bir aytiladigan ertak bolalarda yangicha taassurot qoldiradi. Bolalar ertak qahramonlariga o'xshashga harakat qiladilar, sehrli narsalarga ega bo'lishni istaydilar yoki o'zlari sehgarga aylanib qolishni va qahramon singari behisob kuch-qudratga qodir bo'lishni

orzu qiladilar. Ertaklar yordamida yaxshilik va yomonlik sahrolarida, adir-u tog'liklarida sayohat qiladilar. Ana shu davrdan boshlab nima yaxshi-yu nima yomon ekanligini anglay boshlaydilar. Bolalar ulg'aygan sari o'zlaridan kichiklarga ertak aytib berishga, ularni aqli, vazmin bo'lishga, o'jar, injiq qiliqlarini tashlashga undaydilar. Ular ham o'zlarini kichik tarbiyachilar sifatida tutadilar. Umuman olganda, xalq og'zaki badiiy ijodi katta-yu kichik, yosh-u qari uchun birdek donishmandlik majmuasi hisoblanadi. Asrlar o'tsa-da, buyuk allomalarimiz asarlarida ta'lim-tarbiya masalalari badiiy ifodalansa-da, xalq tafakkurining mahsuli bo'lgan folklor asarlari ma'naviy jihatdan olamshumul ahamiyat kasb etishda davom etaveradi. Ma'naviyat qadim zamonlardan inson dunyoqarashini, xatti-harakatini, jamiyatda tutgan o'rnini, xalqqa, vatanga, atrofidagi odamlarga bo'lgan munosabatini boshqaruvchi omil hisoblanadi. Ma'naviy qashshoq kimsa hayotda ro'y berayotgan voqealarga loqayd bo'ladi. Loqaydlik esa tuzatib bo'lmas oqibatlariga olib keladi. Ma'naviy qashshoq odam uchun Vatan, xalq, oila kabi muqaddas tushunchalar yot. Shuning uchun keksa avlod, avvalo, farzandning ma'naviy dunyosini shakllantirish chorasini rejalashtirgan. Aslini olganda, xalq dostonlari, ertaklari, qo'shiqlari, maqollari va boshqa o'nlab janrdagi asarlar yosh avlodning ma'naviyatini boyitish, uni haqiqiy inson darajasiga yetishini ta'minlash maqsadini nazarda tutgan holda yaratilgan. O'tgan asrgacha bugungi kundagi matbuot, o'quv dargohlari, madaniyat markazlari, radio, televideniye, internet kabi ta'lim, ma'rifat tizimi bo'lmagan. Bu vazifalarni bajarish, asosan, xalq og'zaki ijodi zimmasiga yuklatilgan. Natijada, xalq og'zaki ijodi xalq pedagogikasini tashkil etgan.

Shu o'rinda, bir savol kelib chiqadi: bizda xalq og'zaki qo'shiqlari yo'qmi yoki o'zbek oilalari farzand ta'lim-tarbiyasida shunchaki ulardan unumli foydalanmaydimi?

Bizda bolalar xalq qo'shiqlaridan faqat "Alla"dangina unumli foydalanadi. "Boychechak", "Oftob chiqdi olamga", "Chamandagul" kabi xalq qo'shiqlarimiz bor albatta, lekin bolalar u yoq-da tursin, ota-onalar ham bilmaydi. Avvallari bolalarbop faqat bir-ikkita ashulalar keng tarqalgan edi. Ular ham bo'lsa rus xalqidan o'zlashtirilgan ("Qo'g'irchog'im Natasha" singari) yoki keyingi davrlarda yaratilgan ashulalardir (masalan, Shukur Sa'dullaning 50-yillarda "Yomg'ir yog'aloq" she'ri asosidagi).

Ertaklar – yaxshilikka yetaklar, deb xalqimiz bejizga aytishmagan. Ertak-larning tarbiyaviy ahamiyati katta. Ertaklarda voqealar asosan mo'jizali tarzda ifodalanadi. Binobarin, mo'jiza yoki fantaziya voqea va hodisalarni hayot bilan bog'lab, haqiqat, ozodlik, to'g'rilik, odamiylik kabi didaktik g'oyalarni tashviq etadi, syujet rivojiga kuch bag'ishlaydi, tinglovchi e'tiborini o'ziga jalb qilib, ajoyibotlar olamiga olib kiradi, shirin tuyg'ular dunyosiga g'arq etadi. Umumlashtirilgan holda ertakka xos quyidagicha ta'rif e'tirof etilgan: "Hayot haqiqati bilan bog'liq bo'lib, fantastik hamda hayotiy uydirmalar asosiga qurilgan, didaktik g'oya tashuvchi og'zaki hikoyalar ertak deb ataladi." Darhaqiqat, ertaklar bolalarga mo'ljallangan ijod turi bo'lib, ularni tuzilishi jihatidan bolalarning yosh xususiyatiga ko'ra quyidagicha tasniflash mumkin: Kichik yoshdagi bolalar ertaklari (2 yoshdan 6 yoshgacha); O'rta yoshdagi bolalar ertaklari (7 yoshdan 11 yoshgacha); O'smir yoshdagi bolalar ertaklari (12 yoshdan 16 yoshgacha).

Maqol va topishmoq - bu ikki tushuncha inson tafakkurining shakllanishida katta ahamiyatga ega. Maqollar insonni axloq-odobga o'rgatsa, topishmoqlar uni mantiqiy fikrlashga, topqirlikka, hozirjavoblikka undaydi. Maqol inson nutqini bezaydi (xalqimizda

«Soʻz koʻrki maqol», deb bejiz aytilmagan), uning taʼsir kuchini oshiradi. Biror-bir fikrni uqtirishda ishlatilgan maqol uni chuqur oʻzlashtirishga xizmat qiladi. Maqollar pandnasihatlar, tarbiyaviy suhbatlarda oʻgit sifatida ham keladi. Shuning uchun uni «Otalar soʻzi» ham deyishadi. Buning boisi, har bir maqol ota-bobolarimiz tomonidan yaratilib, bir necha mingyilliklar davomida sayqal topib kelayotgani, yaxshilik, ezgu ishlarga undaydigan bebaho maʼnaviy boyligimiz ekanidir. Maqolda mazmun aniq, xulosa tugal, ifoda ravon boʻlib, unda ibratli fikr aytiladi. Bu fikr rad etib boʻlmaydigan hukm shaklida keltiriladi. Masalan, «Ona yurtning omon boʻlsa, rangi roʻying somon boʻlmas», «Ona yurtning - oltin beshiging», «Kishi yurtida shoh boʻlguncha, oʻz yurtida gado boʻl», «Bulbul chamanni sevar, odam - vatanni» kabi maqollarni hech bir eʼtirozsiz qabul qilamiz. Chunki bu maqollarda bolalarni ona-Vatanni sevishga, Vatanga muhabbat Onaga muhabbat kabi muqaddas va yuksak tuygʻuligini uqdirishga qaratilgan.

Yoshligimizda oʻynagan quvlashmachoq, bekinmachoq va boshqa oʻyinlarda kimdir xizmatda qolishi kerak boʻlgan. Guruh ikkiga boʻlinganda, xolislik talab qilingan. Shuningdek, sanashni oʻrganayotganda sanamalarga murojaat qilganmiz. Shunday qilib, oʻzbekning butun fazilati, falsafasi, donoligi, dunyoqarashi, oliy himmatliligi, turli hayotiy vaziyatlarga munosabati maqollarda aks etgan. Insondagi mehnatga muhabbat, ishq tuygʻulari qoʻshiqlarda eng goʻzal ichki kechinmalar sifatida ifodalangan. Ertaklarda xalqimizning eng oliy orzu-havaslari namoyon boʻladi. Ular bilan tanishgan yosh avlod oʻzbek uchun vatan, xalq, oila, mehnat, ilm, gʻurur naqadar muqaddas tushunchalar ekanini anglab yetadi.

References:

1. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. Oʻzbek xalq ogʻzaki poetik ijodi. – Toshkent, "Oʻqituvchi", 1990.
2. Jumaboyev M. "Bolalar adabiyoti va folklor". –T.,Oʻqituvchi, 1990.
3. Madayev O., Sobitova T. Xalq ogʻzaki poetik ijodi. –Toshkent: "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2003.